

UDK: 314.15-055.22

Shaxlo KOMILOVA,

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti mustaqil izlanuvchisi

E-mail: komilovashaxlo25@gmail.com

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti dotsenti, PhD N.Narziyev taqrizi asosida

AYOLLAR MIGRATSIYASI MASALASINI ILMIY O'RGANILISHIGA DOIR MULOHAZALAR

Аннотация

Mazkur maqolada O'zbekistonda ayollar migratsiyasi jarayonlari tarixiga oid tadqiqotlar tahlili, xalqaro va mahalliy tadqiqotlarda bugungi migratsiya jarayonlaridagi ayollar ishtiroki, sabablar va omillar, ayollar migratsiyasi natijasida kelib chiqadigan muammolar Farg'ona viloyati ayollari misolida tahliliy bayon qilinadi. Maqolada ayollar migratsiyasi, sabablar, muammolari va ularning yechimiga oid davlat siyosati yo'nalishlariga urg'u berildi.

Kalit so'zlar: Migratsiya, globallashtiruv, ayollar migratsiyasi, ijtimoiy hayot, oila, migrant oilalar, Tashqi mehnat migratsiyasi agentligi, o'zbek mentaliteti.

СООБРАЖЕНИЯ ПО НАУЧНОМУ ИЗУЧЕНИЮ ВОПРОСА ЖЕНСКОЙ МИГРАЦИИ

Аннотация

Данной статье на примере женщин Ферганской области аналитически описываются анализ исследований по истории женских миграционных процессов в Узбекистане, участие женщин в современных миграционных процессах в международных и местных исследованиях, причины и факторы, проблемы, возникающие в результате женской миграции. В статье подчеркнуты направления государственной политики в отношении женской миграции, причины, проблемы и пути их решения.

Ключевые слова: Миграция, глобализация, женская миграция, общественная жизнь, семья, семьи мигрантов, Агентство внешней трудовой миграции, узбекский менталитет.

CONSIDERATIONS ON THE SCIENTIFIC STUDY OF THE ISSUE OF WOMEN'S MIGRATION

Annotation

The summary. In this article, the analysis of research on the history of women's migration processes in Uzbekistan, women's participation in today's migration processes in international and local studies, reasons and factors, problems arising from women's migration are analytically described on the example of women of Fergana region. The article emphasized the directions of state policy regarding women's migration, causes, problems and their solutions.

Key words: Migration, globalization, women's migration, social life, family, migrant families, Foreign Labor Migration Agency, Uzbek mentality.

Kirish. XX asr oxiri va XXI asr boshlarida dunyoda aholi migratsiyasi o'zining yangi bosqichiga ko'tarildi. Tarixga nazar tashlasak, migratsiya ma'lum bir hududlardagina (Afrika, Osiyo, AQSH, G'arbiy Yevropa) da ro'y bergan, hozirda bu jarayon tobora global hodisaga aylanib bormoqda.

Migratsiya jarayoni jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga juda katta ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy migratsiya tamoyillari ichida e'tiborga loyiq jihati bu -migratsiyaning feminizatsiyalashuvi hisoblanadi. Feminizatsiyalashuvning eng muhim tamoyili shuki, ayollar kuzatib boruvchi shaxs emas, tirikchilik vositalarining asosiy topuvchisi sifatida migratsiya qiladilar [1]. Ya'ni ayollar bu jarayonning bilvosita ishtirokchisiga aylanmoqda.

1990-yilda migrantlar soni 154 million, 2000-yilga kelib 174,8 million, 2010-yilga kelib esa 214 million kishini tashkil etib, dunyo aholisining 3,1 foiziga teng bo'lgan. Migrantlar soni 2017-yilda 2000-yilga nisbatan 49 foizga ortgan. 2017-yilda 260-milliondan ortiq migrantlarning 68 millioni ayollardan iborat. 2019-yilga kelib xalqaro migrantlar soni 272-millionga yetdi. Hozirda dunyo aholisining 3,5 foizini tashkil qiladi. 2021-yil holatiga ko'ra, dunyodagi migrantlar

soni 281 million kishini tashkil etadi. Ularning 48 foizini ya'ni, 135 millionini ayollar tashkil etmoqda [2].

Yangi asrning zamonaviy hodisasi sifatida ayollar migratsiyasi butun dunyoda juda faol ommalashmoqda. Ayollar migratsiyasi bu ayollarning ish topish imkoniyati mavjud bo'lgan hududlar va davlatlarga ko'chib jarayonidir. Ayollar migratsiyasi global migratsiyaning asosiy qismiga aylanib ulgurdi. Kam rivojlangan mamlakatlar va mintaqalardan kelgan ayollar birinchi navbatda tirikchilik kuyida rivojlangan mintaqalar va davlatlarga bormoqdalar.

Jahonda ayollar migratsiyasi jarayonlari ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotga ta'sir etmasdan qolmaydi. Prezident Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "O'tgan yillarda 480 mingga yaqin xotin-qizlar uzoq muddatga horijga ishlash uchun ketgan bo'lib, hozirda ularning farzandlariga oid ma'lumotlar hech qaysi idorada mavjud emas" [3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ayollar migratsiyalar murakkab ijtimoiy jarayon bo'lib, xalqlarning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayotining ko'p sohalarini o'z ichiga oladi. Bu jarayon faqat alohida mamlakatlardagina emas, butun olamda ham aholi sonining o'sishi sur'atiga, etnik tarkib o'zgarishiga sezilarli ta'sir o'tkazadi [4].

Migratsiya hodisalari shu jumladan, ayollar migratsiyasi jarayonlari xorijlik va mahalliy olim va tadqiqotchilar tomonidan o'rganib kelinmoqda. Amerikalik tadqiqotchilar Morrison, Andrew.R, Schiff Mauris, Mirja Sjoblom birgalikda "The international migration of women" kitobida (2007 yilda chop etilgan) xalqaro migratsiyaning deyarli yarmini ayollar tashkil etishini ta'kidlab o'tganlar. Bundan tashqari ayollarning mehnat bozoridagi ishtiroki va pul o'tkazmalariga oid yangi tadqiqotlarini taqdim etishadi [4].

MDH davlatlari olimlaridan G. S. Vitkovskaya, J. A. Zayonchkovskaya, E.V. Tyurikanova, L.L. Ribakovskiy va boshqalar migratsiya jarayoniga oid muammolarni tadqiq qilishga o'z hisslarini qo'shganlar. Bu tadqiqotlarda migratsiya jarayonlarida ayollar ishtiroki sabablari va migrant ayollar muammolariga to'xtalib o'tilgan.

Migratsiya makonida gender muammolari bilan shug'ullangan tadqiqotchilar ichida E. I. Tyuryukanovning faoliyati eng salmoqli hisoblanadi. o'z asarlarida ayollar harakati xususiyatlariga ahamiyat qaratgan. Asosiy qarashlari "Ayollar mehnat migratsiyasi" 2002-yil asarida keltirilgan [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola etnografik dala tadqiqotlari asosida Farg'ona viloyati tumanlarida yashovchi migratsiyadan qaytgan ayollar, axborotchilar tomonidan olingan so'rovnomalar natijalari va ilmiy adabiyotlar bilan umumlashtirilib, etnosotsiologik metodlar orqali tahlil qilingan.

Tahlil va natijalar. Migratsiya jarayonlarini nazariy o'rganish XIX asr oxirida boshlangan. Ayollar migratsiyasi muammolarini birinchilardan bo'lib tadqiq etgan olim ingliz kartografi va geografi E. G. Ravenshteyn (1834-1913) hisoblanadi. U XIX asrning oxirlarida "Migratsiya qonuniyatlari" (London 1976) nomli asarini yaratgan. E. Ravenshteyn 1880-yilda "aholi migratsiyasi nazariyasini" yaratgan, bu esa hozirgi kungacha migratsiya nazariyasining asosi hisoblanadi. U masofalar va turli turdagi muhojirlar o'rtasidagi munosabatni o'rganib, ayollar erkaklarga qaraganda o'z tug'ilgan mamlakatiga ko'proq ko'chib ketishlari, lekin erkaklarnikiga qaraganda o'z tug'ilgan mamlakatini tark etish ehtimoli kamroq ekanligini ta'kidlagan [6]. E. Ravenshteyn fikriga ko'ra, katta shaharlarda aholining ko'payib borishi uning tabiiy o'sishiga qaraganda asosan aholi migratsiyasi natijasida ko'payishini ta'kidlaydi. Ravenshteyn qonuniyatlariga muvofiq migrantlar bir hududni cheklangan imkoniyatlar bilan tark etib, boshqa mintaqalarda katta imkoniyatlar bilan joylashib oladilar [7].

E. Ravenshteyn o'zining ayollar migratsiyasi bo'yicha ilmiy tadqiqotini 1881 – yilda amalga oshiradi. Uning asosiy xulosalaridan biri shundan iboratki, ayollar qisqa masofalarga (o'z qirolligidagi okruglar o'rtasida), keyin esa o'z qirolliklari chegaralarida erkaklar bilan bir qatorda migrantlarga aylanishgan.

E. Ravenshteyn o'z tadqiqotlarida migratsiya harakati sabablari, yo'nalishlari va ijtimoiy oqibatlarini ham tahlil qilgan [6].

Amerikalik tadqiqotchilar xalqaro migratsiya professori K.Donato va D.Gabaccia tadqiqotlari bo'yichamigratsiyada feminizatsiya masalasi yaqinda sodir bo'lgan rivojlanish emas. Gender muvozanatiga nisbatan eng katta o'zgarishlar 1960 yilgacha sodir bo'lgan. Ayollar va qizlarning global migratsiyasi juda uzoq tarixga ega. Bu olimlarning birgalikda 2015 yilda "Gender and International Migration: from Slavery to Present" deb nomlangan ilk kitobini Rassel Seyj fondi nashrdan chiqardi. Aynan mana shu kitobda ayollar migratsiyasi Yevropa davlatlarining Afrika qit'asidagi qulchilik siyosati davrida boshlanganligi qayd etilgan [8]. Avvaliga Afrikaning erkak aholisi keyinchalik ishchi kuchiga

bo'lgan talab yuqorilangani sabab ayollar va bolalar ham majburan Amerikaga va Yevropa davlatlariga ko'chirilganligi tahliliy ma'lumotlar asosida keltirilgan. Keyingi davrlarda ayollar erkak migrantning oilasi sifatida ko'chib borishdi.

Mualliflarning fikricha, ayollarning ish va daromad izlab migratsiya qilishi XX asrdan boshlangan [8]. Rossiyalik tadqiqotchilardan migratsiya jarayonlari bo'yicha tadqiqot olib borayotgan olimlardan biri antropolog, tarixchi Sergey Abashin hisoblanadi. Sergey Abashin Markaziy Osiyoda migratsiya masalalari, millatchilik, etnik o'ziga xoslik masalalari bo'yicha tadqiqot olib boradi. Uning asosiy ishlari so'nggi o'n yilliklarda O'zbekistondan Rossiyaga mehnat migratsiyasiga bag'ishlangan. Abashin o'z tadqiqotlariga asoslanib, bu ikki davlat o'rtasidagi migratsiya ancha oldin boshlangani, muhojirlar salmog'ining ortib borishi, ularning tarkibi, migrantlarning Rossiyaga borishga undovchi asosiy sabablar xaqida xulosa beradi.

N. G. Abdurazakova 2008-yilda Rossiyada Qozon davlat moliya-iqtisodiyot institutida "Globallashuv jarayonida ayollar mehnat migratsiyasi" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan. Bu nomzodlik ishida ayollarning mehnat migratsiyasiga jalb etilishining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini ham shaxs ham jamiyat miqyosida ko'rib chiqilganini ko'rishimiz mumkin.

N.G. Abdurazakova tadqiqotlarida Markaziy Osiyodan borgan migrant ayollar, ularning ko'proq qaysi sohalarda faoliyat yuritishlari, muhojirlikda yuzaga keladigan muammolar tahlil qilingan. Bu tadqiqot ishida ayol migrantlarning xulq-atvori, migratsiya usullari va vositalari, ayol migrantlarning yangi yashash joylariga moslashish ko'nikmalari haqida bir qator qarashlar mavjud.

Migratsiya jarayonlari rivojlanishida ayollar ishtiroki va ahamiyatini o'rganish mualliflardan ya'na biri M.E. Barsukova hisoblanadi. Uning ilmiy maqolalari sotsiologiya fanlari nuqta'i nazaridan yozilgan. Uning «Женщины и миграция: причины, проблемы и последствия» nomli ilmiy maqolasida xalqaro munosabatlarni shakllantirishda ayollarning ahamiyatiga alohida to'xtalib o'tilgan. Bundan tashqari ayollarning migratsiya jarayonlarida duch kelishi mumkin bo'lgan muammolar ham alohida tahlil qilingan. Barsukova tadqiqotlarining e'tiborli jihati shundaki, Rossiya Federatsiyasida migrant ayollarning fuqarolik olish uchun soxta nikohlar tuzish masalalari ko'rib chiqiladi.

Barsukova tadqiqotlarida bugungi migratsiya jarayonlarida Rossiya Federatsiyasi fuqarolari bilan chet elliklar o'rtasida nikoh tuzish holatlari ko'payib borayotganligi keltiriladi. Bu nikohlar ko'payishining sababi, migratsiya xizmati tomonidan ro'yxatga olish va nazorat qilishning barcha bosqichlaridan ko'ra, Rossiya fuqarosi bilan turmush qurish orqali fuqarolikni olish va bu bilan birga davlat huquqlari, ijtimoiy xizmatlar va ishga joylashishda yordam berish ancha osonlashadi.

Ayollar migratsiyasi muammosini ilmiy asoslangan holatda o'rganish mahalliy tadqiqotlarda ham kuzatiladi. O'zbekiston Respublikasida mavzuning ijtimoiy-sotsiologik, falsafiy, tarixiy va iqtisodiy jihatlarini yoritib berishda Q.X.Abduraxmonov, L.P.Maksakova, B.Umrzoqov, M.Rahimov, F.Ya. Parmanov, K. Kalanov, Z.A. Tolametova, D.A. Djunaydullayev, R.H. Murtazayeva, G.B. Azamatovalar ilmiy tadqiqotlar olib borishgan. Davlatimizda faoliyat olib borayotgan olimlardan R.H. Murtazayeva eng ko'p ayollar migratsiyasi munosabatlariga e'tibor qaratgan. U o'zining "O'zbekiston ayollarining tashqi mehnat migratsiyasidagi ishtiroki" nomli ilmiy maqolasida shunday xulosaga keladi. Ijtimoiy faol ayollar tashqi

migratsiyada ishtirok etadilar va shu bilan birga oilada gender rollarini taqsimlash bo'yicha an'anaviy qarashlarga amal qiladi [9].

O'zbekistonda migratsiya masalalari bo'yicha tadqiqot olib borgan olimlardan yana biri K.Kalanov hisoblanadi. Uning tadqiqotlari O'zbekistondagi ichki migratsiya sabablari, turlari va tashqi migratsiya muammolariga bag'ishlangan. K.Kalanov maqolalarida ichki migratsiyaning asosiy sababi mahalliy aholi tili bilan aytganda "tirikchilik" ya'ni, migrantning o'zi va uning qarindoshlarining mavjudligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan moddiy resurslarni olish zarurati bilan bog'liq.

Shuningdek, ichki migratsiyada ishtirok etuvchilarning salmoqli qismi mardikorlar ya'ni, erkak ishchi kuchi ekanligi ta'kidlanadi. Hozirgi vaqtda bu atamani mamlakat hududida ish izlab migratsiya qilayotgan ayollarga nisbatan ham qo'llanishi haqida to'xtaladi. K.Kalanov fikricha, tashqi migratsiya jarayonlarining asosiy muammolaridan biri sifatida murakkab ijtimoiy va ijtimoiy-madaniy jarayon ya'ni, chet el madaniy muhiti ta'sirining ortishi hisoblanadi [10].

Ayollar migratsiyasi ta'sirida yuzaga keluvchi xatarlar va ularning oila mustahkamligiga ta'siri hamda migratsiyadagi ayollar muammolari oldini olishning muhim yo'nalishlariga bag'ishlangan tadqiqotlarni D. A. Madjidova ham olib borgan. "Oilalar mustahkamligini ta'minlashda migratsiya ta'sirida yuzaga keluvchi xatarlarni oldini olishning muhim yo'nalishlari" nomli ilmiy maqolasida o'zini - o'zi boshqarish organlari faoliyatlarini va vazifalariga to'xtalgan. Bu maqolada muallif ota-onaning daromad izlab xorijga ketishi, farzandlarning nazoratsiz qolishi, xorij davlatlaridagi urf-odat va madaniyatlarning oilalar, mahallalarga kirib kelishi, farzandlar tarbiyasiga singib borishi kabi muammolar haqida tadqiqot ma'lumotlariga tayanib, tahliliy xulosalar berib o'tgan.

Iqtisod fanlari nomzodi D.M.Mirzaxalilovning "Tashqi migratsiyaning ijtimoiy jihatlarga ta'siri" nomli maqolasida globalashuv davrida aholi migratsiyasi, mehnat migratsiyasi masalalari, ayollar va erkaklarni vaqtinchalik migratsiyaga undaydigan sabablar, shuningdek, tashqi migratsiyaning ijobiy va salbiy oqibatlarini muhokama qilinadi. Migrantlarning ishlab topgan daromadlari ba'zi ehtiyojmand oilalardagi asosiy daromad ekanligi, oilalardagi asosiy tadbirlar shu mablag'lar hisobidan amalga oshirilayotgani ta'kidlanadi [11].

D.A.Djunaydullayev tadqiqotlarida migratsiya turlari va uning hududiy jihatlari tadqiq etilgan. O'z tadqiqotida aholi migratsiyasi, migratsiyaning mintaqalararo yo'nalishlari, ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlari iqtisodiy aspektida ochib beriladi. Shuningdek, ushbu tadqiqotda O'zbekiston hududidagi migratsiyon jarayonlar, "mardikor bozorlari" deb atalgan norasmiy ishchi kuchi bozorlari va ularda ayollar ishtiroki tahlil qilinadi. Unga ko'ra bugungi kunda ayollar mehnat migrantlarining sezilarli qismini tashkil etmoqda va ular soni so'nggi yillarda ortib bormoqda. Tadqiqotchi mavzuni

o'rganish va ochib berish maqsadida turli so'rovnomalar, anketa savollari, migrantlarning oila a'zolari bilan intervyular o'tkazgan. Muallif asosan uchta yirik tadqiqot olib borgan. Shulardan e'tiborli jihati ayol mehnat migrantlarning kelib chiqish mamlakatlari va ular borishni mo'ljallagan mintaqalardagi holatni baholash, ayollar mehnat migratsiyasining ijtimoiy va iqtisodiy omillarini kuzatish, ayollar migratsiyasi sabablari, imkoniyatlari, uyga qaytgandan keyingi muammolarga asosiy e'tibor qaratilgan. Ayollar chet elga ishlash uchun chiqishlarini quyidagicha izohlashgan: daromad manbaining yo'qolishi (nikohning bekor qilinishi, boquvchisini yo'qotganlik, ishsizlik) sababli ketishga majbur bo'lishadi [12].

G.B.Azamatova "O'zbekiston xotin-qizlarining mehnat migratsiyasi tarixi (1991-2021-yy.)" mavzusida tadqiqot olib borgan. Bu tadqiqot ishining ikkinchi bobida O'zbekistondagi migratsiya holati va muammolari tahlil etilgan. Shu jumladan O'zbekiston xotin-qizlarining mehnat migratsiyasidagi ishtiroki, uning ortidan keladigan muammolar va ularning yechimiga oid davlat siyosatiga alohida to'xtalib o'tilgan. Ushbu tadqiqot ishining uchinchi bobida asosan migratsiya natijasida odam savdosi qurboniga aylanib qolgan ayollar, ularning ish qidirib qishloqdan shaharga va boshqa davlatlarga noqonuniy borayotgan ayollarning harakatlari jamiyatga xam, oilasiga xam putur yetkazayotgan holatlar tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ayollar migratsiyasining o'ziga xos ijobiy va salbiy tomonlari, muammo va qiyinchiliklar bilan bog'liq turli iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy holatlar, ayollar migratsiyasining nikoh va er-xotin munosabatlariga ta'siri aniqlangan [13].

Xulosa va takliflar. Bugungi kunda migratsiya jarayonlarida ayollar butun jahon miqyosida ortib bormoqda desak mubolag'a bo'lmaydi. Jahon iqtisodiyoti rivojlanib, xalqaro integratsiya aloqalari kuchaygani sari ayollar mehnat migratsiyasi ham kuchaymoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti (2006) hisob-kitoblari ko'ra ayollar 2005 yilda dunyo muhojirlarining yarmini tashkil qilgan, ya'ni taxminan 95 million ayol. Birlashgan Millatlar Tashkiloti ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, dunyodagi muhojirlar zaxirasida ayollar ulushi barqaror ravishda o'sib bormoqda [4].

Xulosa qilib aytganda, xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda bugungi kunda migratsiya masalalari asosiy e'tiborga molik mavzu hisoblanadi. Ayniqsa migratsiyaning feminizatsiyalashuvi ko'p tadqiqotlarning asosiy mavzusi hisoblanadi. O'zbekistonda xalqaro migratsiyaning, mehnat migratsiyasining bir qator muhim jihatlarga oid tadqiqotlar mavjudligiga qaramasdan, ayollar migratsiyasini etnologiya nuqtai-nazaridan tahlil qiluvchi ishlar juda kam. Ushbu masalani o'rganishda muammoga antropologik tadqiqotlar doirasida yondashish ilmiy-amaliy xulosalar chiqarishda ahamiyati kattadir.

ADABIYOTLAR

1. Murtazayeva.R.H.O'zbekistonda millatlararo munosabatlar va tolerantlik.-Toshkent., "MUMTOZ SO'Z"2019. b.284
2. Key global migration figures,2019-2022. <https://demografiya.uz/>
3. Mirziyoyev. Sh.M.ning 26.02.2021 yil Xotin-qizlarga har tomonlama ko'maklashish bo'yicha vazifalarga bag'ishlangan videoselektrdagi nutqidan. 11 aprel.2023 <https://gazeta.uz> <https://president.uz/oz/lists/view/4186>
4. Morrison, A.R, Schiff M, M. "The international migration of women"New York.2007
5. Тюрюканова Е. Глобализация международной миграции роль женщин / Е. Тюрюканова // Тендер и экономика мировой опыт и экспертиза российской практики/Отв. ред исост к э. н. Е.Б Мезенцева -М,2002 -С 77
6. Абдуразакова Н. Г. Женская трудовая миграция в контексте глобализации : дис. канд. социол. наук. Казань, 2008. 219 с
7. Пармонов Ф.Я. Халқаро миграцион жараёнлар// Жамият ва бошқарув. Тошкент, 2009. 4-сон. Б.33
8. Donato. K., Gabaccia. D. // "Gender and International Migration: from Slavery to Present"Russel Seyj.2015

9. Murtazayeva.R.H. //O'zbekiston ayollarining tashqi mehnat migratsiyasidagi ishtiroki. O'tmishga nazar. 2021.4/№12
10. Kalanov.K. O'zbekistonda migratsiya jarayonlarining xususiyatlari. Fuqarolik jamiyati va XXI asrda ijtimoiy taraqqiyot. Olmaota 2008 440-b.
11. Мирзахалилова.Д.М. Влияние внешней миграции на социальные аспекты.Молодой учёный.2020
12. Джунайдуллаев Д. А. Ўзбекистон минтакаларида аҳоли миграцияси ва уни тартибга солишни такомиллаштириш. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган ДИССЕРТАЦИЯ. Тошкент-2012.
13. Azamatova G.B. O'zbekiston xotin-qizlarining mehnat migratsiyasi tarixi (1991-2021-yy.) Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent-2024.
14. <https://demografiya.uz/>
15. <https://gazeta.uz>
16. <https://president.uz>